

NURCAN BAYSAL • O Gün

NURCAN BAYSAL 1975 Diyarbakır doğumlu. Diyarbakır Anadolu Lisesi ve Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi mezunudur. Bilkent Üniversitesi'nde yüksek lisansını tamamlamıştır. 1997-2007 yılları arasında Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'na bağlı olarak Diyarbakır ve çevresinde kalkınma ve yoksulluk konularında projeler yürüttü. 2008-2013 yılları arasında Hüsnü Özyeğin Vakfı'nda kırsal kalkınma program direktörü olarak çalıştı. 16 yıldır Diyarbakır'da zorunlu göç, yoksulluk, kalkınma, kadınlar ve Kürt sorunu konusunda çalışan çeşitli sivil toplum kuruluşlarının kuruluşunda ve çalışmalarında yer aldı. Diyarbakır Siyasal ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü'nün (DİSA) kurucularından biridir. Kadın İçin Küresel Fon, Acil Destek Fonu gibi çeşitli uluslararası fon kuruluşları ve vakıfların Ortadoğu danışmanlığını yapmaktadır. Farklı dergi ve gazetelerde Kürt sorunu, kalkınma ve yoksulluk konularında yazmaktadır.

İletişim Yayınları 1963 • Bugünün Kitapları 159

ISBN-13: 978-975-05-1431-9

© 2014 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2014, İstanbul

EDITÖR Tanıl Bora

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI Murat Bayramoğlu

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Birhan Koçak

BASKI ve CILT Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

NURCAN BAYSAL

O Gün

Kavarlılara ve yitirdiklerimize...

İÇİNDEKİLER

Teşekkür	9
SUNUŞ	11
ÖNSÖZ / ŞEMSİ ÖZAR	19
BİRİNCİ BÖLÜM	
İLK KARŞILAŞMA	25
Nurcan.....	25
Berivan, Şewbin, Naze, Eşref.....	28
İKİNCİ BÖLÜM	
KAVAR	33
Efsane.....	34
Bir zamanlar Ermeniler yaşardı.....	35
İplik her zaman iğneyi takip eder	36
1990'lara kadar Kavar'da yaşam.....	46
1970'ler: Kavarlılar okulla ve "Kürtlülükle" tanışır.....	52
O GÜN.....	64
1990'lar: Kavar boşalır, Kavarlılar yollara düşer.....	70
Göç yılları: Zorluklar.....	78
Geride kalanlar: Kavar koruculukla tanışır.....	88
Ferhat'ın korucularla "maceraları"	94

Kavar'a geri dönüş.....	102
Bugün.....	118

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KAVAR'LA HİKAYEMİZ	121
Beri yolu.....	121
Paswask korusu ve kadınlık bizde kalsın	141
Bir okul hikâyesi.....	154
Em jî zarok bûn	169
Beyaz Kelebekler.....	184
Seracılık öğreniyoruz	198
Rüyalar, hayaller.....	206
Deprem.....	221
Malan Bar Kîrin	235
Ah Çorsin! Vah Çorsin!	246
Kooperatifleşiyoruz!.....	261
Jin jiyan e!	276

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

2013 NEWROZ	293
Helalleşme?	300
Son karşılaşma.....	310
KAYNAKÇA	321

Teşekkür

Kavar'da yaşadıklarım ya da çocukluğumun Diyarbakır'ına ilişkin bir şeyler anlattığımda ısrarla "Bunları yazmalısın" diyen biri vardı yanımda, Şemsa Özar. Şemsa Hoca'nın bu motivasyon ve desteği olmasa bu kitabı yazabilir miydim, emin değilim. Kitabın her bir bölümünü, her bir kelimesini ben yazdıkça tek tek okudu. Kimi zaman aynı bölümleri 4-5 kez okudu, kalemi her bıraktığımda bana yola devam etmem için güç verdi. Bununla da kalmadı, Kavar'daki çalışmalarımızda elimizden tuttu. Sadece Kavar'ın değil, yıllardır Kürtlerin mücadelesine omuz verdi. Tüm bu emekleri için ona minnettarım, çok teşekkür ederim.

Kitaba çok emeği geçen bir diğer kadın, Çiğdem Sarısaltık. Çiğdem'le uzun yıllar Kavar'da beraber çalışma fırsatı bulduk. Kitap için yaptığım söyleşilerin çoğunda Çiğdem'le beraberdik. Kavar'la hikâyemizi beraber yaşadık. Kitabın yazımı boyunca Çiğdem'le Kavarlılar üzerine derin tartışmalar yürüttük. Kavar'ın hikâyesinde çok emeği var. *Gelek Spas!*

Kitabı okuyup, önerileriyle kitabı zenginleştiren Doğan Tılıç ve Şeyhmus Diken'e teşekkür ederim. Arkadaşlarım Bade Uysal, Murat Bayramoğlu, Berfin Azdal da kitaba önerileriyle destek verdiler. Kürtçe düzeltimleri arkadaşım Lezgin Yalçın yaptı. Hepsine teşekkürler.

Bu kitap burada adını zikredemediğim birçok insanın değerli katkılarıyla oluştu. Kitabın eksilerinden ise ben sorumluyum. Kitaptaki tüm görüş, değerlendirme ve hatalar bana aittir.

Kitabı yazdığım bir yıl boyunca ailem ve çocuklarım bana karşı oldukça sabırlı davrandılar; Kavar'da çalıştığım 5 yıl boyunca Kavarlıların mücadelesine benimle beraber destek verdiler. Eşim Burç, oğullarım Bawer ve Aras'a hem bu sabırları hem de hayatıma kattıklarından dolayı teşekkür ederim.

Bu kitabın yayımlanması için İletişim Yayınları'nda emek sarfeden tüm çalışanlara ve kitabın editörü Tanıl Bora'ya çok teşekkür ederim.

Ayşen Özyeğin'e Kavar'da çalışmamızın yolunu açtığı için ve dokunduğu tüm hayatlar için teşekkürler.

Kavarlılar bana yaşamlarını, kalplerini, O GÜN'lerini açtılar.
*Malên we ava bin!*¹

1 Kürtçe: Yuvanız ayakta kalsın!

SUNUŞ

Uzun yıllar Kürt bölgelerinde kalkınma ve yoksullukla mücadele çalışmalarında yer aldıktan sonra, 2008 yılı başında bir kırsal kalkınma programı kurmak üzere Hüsnü Özyeğin Vakfı'nda çalışmaya başladım. Vakıf, daha önce Diyarbakır'ın birkaç köyünde ufak çaplı olarak desteklediği kırsal kalkınma çalışmalarını genişletmek ve kırsal alanda yaşayan yoksullara daha fazla destek vermek istiyordu. Vakfın kırsal kalkınma vizyonunu, ilkelerini, çalışma yöntemlerini belirledikten sonra, ilk çalışacağı havzayı seçmek üzere yola çıktım.

Bu süreçte bir yandan nasıl çalışacağımızı belirlemeye çalışırken öte yandan da Türkiye'nin yoksul kırsal alanlarını geziyordum. Düşünsel ve fiziksel olarak yollara düşmüştüm. Kafamda birçok soru vardı. Bir yandan kırsal kalkınma konusunda Türkiye ve dünyada neler yapıldığını araştırıyor, öte yandan sürekli "Nasıl bir kalkınma?" sorusuna cevap arıyordum. Birçok ulusal ve uluslararası kalkınma kuruluşunu ziyaret ediyor, başarılı başarısız diye nitelenen kalkınma projelerini yerinde görmeye gidiyordum. Bu seyahatlerin ilk yıllarında bana ekibimizden Bade, daha sonra Murat, Çiğdem ve farklı arkadaşlarım eşlik ettiler.¹ O zamanlar 5 ve 1 yaşlarında olan oğullarım

1 Kitapta yer yer bu arkadaşlarımın ismi geçmektedir. Bade Uysaler, Murat Bay-

Bawer ve Aras da seyahatlerimin çoğunda bulundular. Cüm-bür cemaat Karadeniz'in yoksul köylerine giderken yolda "Kalkınma nedir?" sorusunu neredeyse bir oyuna dönüştürmüştük. Ziyaret ettiğimiz ve bizlere en iyi projeler olarak tanıtılan birçok kalkınma projesini hemen sorgulamaya başlıyorduk (san-ki biz çok iyi biliyorduk da!). Kadınların sesi nerede, engelli-ler düşünölmüş mü, ya çocukların oyun oynama hakkı, örgüt-lenme hakkı, projeyi kalkınmacılar yazmış, hani insan hakla-rı gibi eleştirilerimiz bitmiyordu. Bawer'in tanımıyla "kalkınma oyunu" bu uzun seyahatlerde bir anlamda bizi neşelendiriyor-du da. Anadolu'nun köylerinden geçerken çocuklar her sıkıldı-ğında yeni bir "kalkınma oyunu" başlatıyorduk.

Uzun yıllar kalkınma projelerinde çalışan biri olarak ne ka-dar çok şeyi ezbere ya da fonu verenler sevsin diye yaptığımızı biliyordum. Anlamadığımız birçok kelimeyi dilimize dolamış-tık, anlamasak da bunları kullanmanın iyi olduğunu biliyor-duk. 1997 yılında Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nda proje koordinatörü olarak çalışmaya başladığım ilk yıl, sihirli kelimeler "katılımcılık" ve "sürdürülebilirlik" ile tanışmıştım. Birkaç yıl sonra, bir sürü toplantının ardından "toplumsal cin-siyetin ana akımlaştırılması" (*gender mainstreaming*) kelime-sini büyük bir coşku ile Türkiye'ye kazandırdık. Çoğumuz ke-limenin başta anlamını tam anlayamasak da, bu kelimeyi kul-lanmanın ne kadar önemli olduğunu anlamıştık.² O zamanlar Avrupa Birliği'nin Türkiye'nin en ücra köşelerine kadar verdi-ği PCM (Project Cycle Management - Proje Döngüsü Yöneti-mi: anlamadığımız bir kavram daha!) eğitimlerinde, eğitmen-ler sık sık bunu hatırlatıyordu: "Uzay projesi bile yazıyor olsa-nız, bir astronot kadın olmalı, ya da projenin çıktıkları kadın-er-kek eşitliğine hizmet etmeli, etmese de öyle göstermelisiniz..." Bu, projelerin geçmesi için olmazsa olmaz şartlardandı. Zaten projelerin yürütölmesinden çok, güzel yazımına önem verili-

ramoğlu ve Çiğdem Sarısalık, Hüsnu Özyeğin Vakfı Kırsal Kalkınma Progra-mı'nda çeşitli dönemlerde beraber çalıştığım ekip arkadaşlarımdır.

2 Baysal, Nurcan; "Development: What's in a Name?", *Academicus, Internatio-nal Scientific Journal*, IV MMXI, Albania 2011.

yordu (bugün de bunun pek değiştiği söylenemez). Bu nedenle birçok yerde, özellikle de Güneydoğu'da proje şirketleri türemişti. Batman'ın ilçelerindeki yoksul köylüler bile bu şirketlere para kaptırıyordu. Devletin gitmediği en ücra köşelere bile şirketler girmişti. Uzun PCM eğitimleri sonrası, yüzümüz gülererek gururla elimizde "PCM sertifikalarımızla" dolaşırken bile "PCM ne demek?" diye birbirimize fısıldayarak soruyorduk. Bunun ortadaki "C" yi kaldırıp "Project Management-Proje Yönetimi" olduğunu anlamamız epey zamanımızı almıştı.

Kalkınma adına neler yapılmıyordu ki Doğu'da... Kalkınma adına yapılan barajlardan dolayı Dicle ve Fırat nehirleri yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştı. Kalkınma adına binlerce insan Doğu'da yerinden edilmişti. Kalkınma adına Halfeti sular altında kalmıştı. Kalkınma adına Adıyaman çölleşmişti. Kalkınma adına bitmeyen teşvik kararnameleeri çıkıyor, sonunda da birkaç fabrika dışında Kürt bölgelerinde bir gelişme olmuyordu. Kalkınma adına ormanlar yok edilmişti. Daha çok istihdam, daha çok kalkınma adına arabayla 1 saatlik birçok mesafeye havaalanları yapılmıştı. Kalkınma adına topraklar küçük çiftçiden alınıp büyük şirketlere verilmişti. Kalkınma adına yiyeceği üretenler aç kalmıştı. GAP'ın³ kalkınması adına yapılan tanıtım filmlerinde sümüklü Kürt çocuklar gösteriliyor, aç ve cahil halka GAP'ın (yani Ankara'nın) nasıl su ve umut getirdiği resmediliyordu. Kalkınmanın olmazsa olmaz şartı olarak "Her şeyin başı eğitim" deniyordu. Bu "cahil" Kürtlere kalkınmayı ve dolayısıyla eğitimi getirmeyi devletle beraber Türkiye'nin sivil toplum örgütleri de sevmişti. Kampanyalarla "cahil Kürt" babaları tarafından okula gönderilmeyen kızlar kurtarılmaya çalışılıyordu. Devlet eliyle tüm Güneydoğu'da kadın ve toplum merkezleri kuruluyor, sonra bu merkezlerde davullu zurnalı askere uğurlama törenleri yapılıyordu. "Doğu'yu devlet-sivil toplum el ele kalkındıracağı!"

3 GAP: Güneydoğu Anadolu Bölgesi Bölge Kalkınma İdaresi ve bu idare tarafından yürütölen Güneydoğu Anadolu Kalkınma Projesi'nin kısaltulmuş adı olarak kullanılmaktadır. Zamanla Güneydoğu Anadolu Bölgesi yerine GAP Bölgesi şeklinde de kullanımı yaygınlaşmıştır. GAP Projesi'nin detayları için bkz: <http://www.gap.gov.tr/>

Birçok kavram artık anlamını yitirmiş, içi boşalmıştı. Kadınlar için yazılan projeleri erkekler yönetiyor, katılımcılık adına sadece köylülerden toplantılara katılması bekleniyor, hak temelli olduğunu söyleyen birçok proje hedef kitlesinin etnik kimliğini kabul etmiyordu. Sözde haklar adına çalışan birçok sivil toplum örgütünde gizli ya da açık birçok ayrımcılık devam ediyordu. Bu projelerin birçoğu da uluslararası kuruluşlar tarafından ödüllendiriliyordu. Türkiye, kalkınmakta olan birçok ülkede olduğu gibi bir proje çöplüğüne dönmüş, kalkınma adına kullanılan kavramların çoğunun içi boşaltılmış, “kalkınma” kavramı ciddi bir dezenformasyona uğramıştı.

Ancak “kalkınma” yerine yeni bir kavramı da henüz ortaya koyamamıştık. Belki o zaman kalkınma derken “Nasıl bir kalkınmadan” bahsettiğimizi öncelikle açmalıydık. Kırsal kalkınma programını kurarken ilk aylarımız yoğun olarak bu tartışmalarla geçti. Kalkınma ve insan hakları ilişkisi temel referans noktamızdı aslında.

Gezilerim uzun yıllar devam etti. Seyahatler sırasında kalkınma konusunda çalışan birçok kurum ve sivil toplum örgütünü ziyaret edip, birçok projeyi yerinde gözlemlene şansı buldum. Bu uzun yollarda kendime hep “kalkınma”nın ne olduğunu sorup durdum. Ne tür bir kalkınma olmalı? Kim “kalkındıracak”? Niye biz “kalkındıracağız”? Kim demiş masada yemek yemenin daha iyi olduğunu? Ya kalkınma adına yaşamın çeşitliliğini yok edersek? Kim tanımlamış yoksulluğu? Kim kime göre yoksul? Kalkınma adına mı döşeniyor bu otobanlar? Kalkınmayı nasıl insanileştirecektik? Adalet ve eşitlik olmadan kalkınma olur mu? Dili, kimliği ve kültürü görmeyen bir kalkınma olur mu? Onurlu yaşam hakkı kalkınmanın neresinde? Eşitsizlikleri göz ardı eden bir kalkınma neye yarar?... gibi sorular hiç bitmiyordu.

Sorularla ilerliyordum. Gittiğim illerde havza seçim kriterlerimize uygun köy ve havzaları Tarım İl Müdürlüklerinin desteği ile belirleyip, buralarda yaşayan insanlarla çeşitli görüşmeler yaparak çalışacağımız alanı saptamaya çalışıyorduk. Anadolu'nun köylerinde yolculuklarım devam ederken Eylül 2008'de

yolum Kavar'la kesişti. Köylülerle yaptığımız birçok görüşmeden sonra, ilk çalışacağımız alan olarak Bitlis ili Tatvan ilçesine bağlı Kavar Havzası köylerinde karar kıldık.

Kavar, Van Gölü kenarında Tatvan'a bağlı bir havza. 6 köy ve 5 mezradan oluşuyor. Köylerin bir kısmı 1990'lı yıllarda boşaltılmış, yakılmış, bir kısmı da korucu köyleri.

2008-2013 yılları arasında Kavar köylerinde ana amacı yaşam kalitesini arttırmak olan bir kırsal kalkınma programı uygulamaya başladık. Program direktörü olarak bu 5 yıl boyunca ayda bir kez Diyarbakır'dan Kavar'a seyahat ederek oradaki çalışmalara yön vermeye çalıştım. Kavarlılarla daha derin ilişkiler geliştirdikçe Kavar'ın hikâyesi beni sarmaya başladı.

Kavar'da çalışırken, Kavar'ın hikâyesinin, Kavar'daki "kalkınma" deneyimimizin bilinmesinin hem kalkınma çalışanları, hem de yakılmış, boşaltılmış ve korucu Kürt köylerinde günlük yaşam nasıl dönüyor, savaş sonrası bölgelerde kalkınma çalışması nasıl oluyor ya da olmuyor, bunu merak edenler için iyi bir kaynak olacağını düşünmeye başladım. Kısaca bu kitap bir "kalkınmacının" gözünden Kavar'ın hikâyesi olarak planlanmıştı. Ama yazmaya başladıkça, benim kendi hikâyem de içine girdi, karıştı. Önce ayıklamaya çalıştım ama olmadı. Kavar'daki birçok şey beni kendi geçmişime, çocukluğuma, 90'ların Diyarbakır'ına götürdü. Kitap Kavar'ın hikâyesi olmaktan çıktı, Kürtlerin son 30 yılına gitti. Kürt çocukların gerçekleşmeyen hayalleri ile Kavarlıların hayalleri iç içe geçti. Kürtlerin son 30 yıldaki günlük yaşam deneyimleri kitabın içinde kendine usul usul yol açtı.

Kitap dört bölümden oluşuyor. Birinci Bölüm'de Kavar'la ilk karşılaşmamı hem benim hem de Kavarlıların dilinden anlatıyor. İkinci Bölüm Kavar'ın hikâyesi, tarihi. Bu tarih 100 yıl önce Ermeniler döneminden başlıyor. Kavar'ın tarihine ilişkin Ermeni kaynaklarında kısıtlı bilgi mevcut, bu nedenle bu bölüm daha çok yaşlı Kavarlıların kendi anlatılarına dayanıyor. Daha sonra Kavar'da 90'lara kadar yaşam yine Kavarlıların dilinden aktarılıyor. Bu bölümlerde oldukça uzun anlatılara yer verdim.

Kavar'ın hikâyesini size ulaştırmada Kavarlıların sözünü kesmek istemedim.

Sonra O GÜN var. Bu bölümde Kavarlıların farklı O GÜN'lerini dinliyoruz. O GÜN, yani “köyümün yakıldığı gün”, O GÜN “oğlumun öldürüldüğü gün”, O GÜN “korucu olduğum gün”, O GÜN “babamı tandıra koydular, üstüne benzin döktüler”, O GÜN “oğlumun kefensiz gömdüm”, O GÜN “Kavar'dan çıktık bir yaban gibi...” Kavarlıların 5 yıl boyunca anlattıkları O GÜN'lerin toplamını bu bölümde daha çok bir film şeridi gibi vermeye çalıştım. O GÜN'den sonra Kavar boşalır, Kavarlılar yollara düşer. Bu bölümde farklı karakterlerin hikâyeleri ile Kavarlıların göç süreci anlatılır. Göç ile gidilen yerdeki zorlu yaşam, Kavar'da geride kalanların bir kısmının nasıl korucu oldukları ve gidenlerin bir kısmının 2000'lerde Kavar'a geri dönüş mücadelesini de bu bölümde okuyacaksınız.

Benim Kavar'la tanışmam ve hikâyem tam bu geri dönüş sonrasına rastlıyor. Eylül 2008'e. Üçüncü Bölüm benim Kavar'la ortak hikâyemi anlatıyor: “Kavar'la Hikâyemiz” adındaki bu bölümde 5 yıl boyunca Kavar'da “kalkınma” adına yaptığımız ve yapamadıklarımızı köylerden kısa hikâyelerle anlatıyorum. Bu bölümde bu köylerin gündelik yaşamları, yıkılmış köylerle korucu köyleri arasındaki ilişkiler, ortak süt toplamaları, kooperatif kurmanın zorluğu, Kavar'da çocuk olmak, su sorunları, Kavar'da kadın çalışmaları, Kavar'ı da etkileyen Van depremi, Kürtlerin evsizlik durumu ve eğitim sorunları anlatılmaktadır. Bu bölümü yazarken sık sık 90'ların Diyarbakır'ına dönerek, Diyarbakır-Kavar arasında yolculuk ettim. 2013 Newroz'u nu yaşadktan sonra kitabı Kavarlılar gibi tüm Kürtler için tarihî bir anlamı olan 2013 Newroz'u ile bitirmeye karar verdim.

Kitabın Dördüncü Bölümü'nde Kavar ve Diyarbakır Newroz'u iç içe geçiyor, Kavarlılarla Newroz'u ve helalleşmeyi tartışıyorum. Böylece 2013'ün tarihî Newroz'u kitabın yazıldığı Temmuz 2012-Temmuz 2013 dönemi arasında Kürt sorununa ilişkin Türkiye'deki diğer tüm gelişmeler gibi kitapta yerini buluyor.

2008-2013 yılları arasında Kavar'da çalışırken, işim dolayısıyla Kavarlılarla birçok görüşme ve söyleşi yaptım. 2012 yılı başlarında bir kitap yazmaya karar verince, bu söyleşileri daha sistematik bir şekilde yapmaya başladım. Söyleşilerin yanı sıra bir günlük tutmaya başladım. Kavar'a her gidişimde aynı gün akşam günlüğe O GÜN'ü yazdım. Çok yorgun olduğum akşamlarda ise ses kayıt cihazına o günkü Kavar'ı anlattım. Kitabı yazarken 100'e yakın Kavarlıyla söyleşiler yaptım, evlerinde kaldım, taziyelerine gittim, düğünlerinde halay çektim, kimi zaman cezaevi mektuplarını okudum, beriye çıktım, Kavar'ın dağlarında dolaştım, mezarlarını gezdim. Kimi zaman da Kavarlılar bana geldiler, onları Diyarbakır'da ağırladım.

5 yıl Kavar'da çalışmak beni birçok anlamda değiştirdi ve dönüştürdü. Önce, kalkınma ile ilgili bunca yıl öğrendiğim birçok şeyin Kavar'da anlam ifade etmediğini gördüm. "Kalkınma nedir?" sorusuyla yola çıkmıştım, ama bu 5 yılda cevabı bulamadım. Ancak kalkınmanın "ne olmadığını" anladım. Zamanla, Kavar benim için bir kalkınma programının çok daha ötesine geçti. Kavar bir anlamda yaşamın da yeniden kurulma hikâyesine dönüştü. Bir Kürt kadını olarak bana geçmişi, Kürt olmayı, bugünü, yaşamı tekrar tekrar sorgulattı. Kavar'ın dağlarında gezerken birçok kez "Kavar bilinmeli, Kavar'ın hikâyesi duyulmalı" hissi ile gezdim. Ancak orada bir yandan çalışırken bir yandan da olan biteni yazmak, hatta anlatmak kolay değildi. Kavarlılar bugün bile ciddi bir güvenlik endişesi içinde yaşamaktalar. Bu nedenle bir kısım Kavarlının "Kitapta ismimizi değiştirmenize gerek yok" demelerine rağmen tüm isimleri değiştirdim. Kavarlıları zorda bırakmamak için her bir kelimeye tek tek döndüm. Yine de yazdım. Kavar'ın hakikati karanlıkta kalmasın istedim.

Kitabı yazmak duygusal olarak beni çok zorladı. Günlük gelgitlerim, mutsuzluk ve heyecanlarım, kısacası bu yıllar içerisindeki ruh halim kitaba olduğu gibi yansdı. Birçok kez kalemi bıraktım, yazamaz oldum. Kaybettiklerim bunca yıl hep yanı başımdaydılar, kitapta da bana eşlik ettiler. Diyarbakır-Tatvan arası onlarla seyahat ettim. Kavar'ın dağlarında onlarla gez-

dim. Diyarbakır-Kavar arası ben yas oldum. Bunca yıl yasın ve acının ismi benim için Diyarbakır'dı. Bu isme bir de Kavar eklendi 30 yıl sonra.

Bu kitabı yazdım. Kendimden, Diyarbakır'dan, Kavar'dan bir parça da size kalsın istedim.

NURCAN BAYSAL
Diyarbakır, Eylül 2013

ÖNSÖZ

Bugün 7 Aralık 2013. Ben, *O Gün* başlıklı bu kitaba önsöz yazmaya hazırlanırken, PKK'li gerillaların aileleri tarafından toplu olarak gömüldükleri mezarlığın tahrip edilmesine karşı düzenlenen protesto sırasında, Gever'de, polis kurşunu ile öldürülen bir amca ile yeğenin cenaze törenleri yapılıyor.¹ Cenazelerin hastaneye getirilmesinden, cenaze töreninin sonuna kadar ölenlerin aile yakınlarına ve göstericilere polis tacizi sürüyor. Gever ve çevresinden on binlerce insanın katıldığı cenaze törenine polis gaz bombaları atarak saldırıyor. Aynı şekilde, İstanbul'da amca ile yeğenin polis tarafından öldürülmesini protesto eden göstericiler dağılırken polis saldırısına maruz kalıyor. *O Gün*, bir aile için daha yaşanıyor. "Babamızın, kardeşimizin, çocuğumuzun gözümüzün önünde katledildiği *Gün*." Kürtlerin tarihi *O Gün*lerle dolu. Sanki *O Gün*ler hiç bitmeyecek gibi, sanki tarih yerinde duruyor gibi.

Bundan yirmi yıl kadar önce, 1990'ların ilk yarısı, Türkiye Kürdistanı'nda devlet güçlerinin PKK'ye karşı bölgede hâkimiyet sağlama adına binlerce köyü boşalttığı, yaktığı, yıktığı yıllar. Köylülerin, ya devletin safına geçerek korucu olma-

1 <http://www.bianet.org/bianet/insan-haklari/151891-cenazeler-yukseova-da-ugurlandi>

ya, ya da köylerini terk etmeye zorlandığı yıllar. Bir milyonun üzerinde insanın² ait olduğu toprakları, evlerini, tarlalarını, hayvanlarını, hatıralarını, ölümlerini arkada bırakıp bilinmeze doğru yola düştüğü yıllar. Bu kitapta anlatılan Kavar Havzası köylüleri de aynı geçmişi paylaşıyor; köyleri boşaltılıyor, yıkılıp yıkılıyor.

Kitabın önemli bir bölümü İstanbul, İzmir, Mersin gibi illere göçmek zorunda bırakılan Kavar köylülerinin, on yılı aşkın bir süre büyük şehirlerde yaşadktan sonra köylerine geri dönüşlerini ve yeniden hayatı kurma çabalarını aktarıyor. Zorla yerlerinden edilen Kürtlerin büyük bir çoğunluğunun henüz köylerine, yerlerine yurtlarına dönmediklerini/dönemediklerini biliyoruz. Devlet tarafından köye dönüşlerle ilgili olarak, köy boşaltmaları sırasındaki zarar ziyânı karşılamak üzere Tazminat Yasası³ ve dönüşleri teşvik amaçlı Köye Dönüş Programları hazırlanmış olmasına ve bölgedeki valilerle kaymakamların köylülere geri dönüşle ilgili maddi ve manevi her türlü katkının yapıldığına dair verdikleri beyanatlara rağmen, bu yasa ve programlar maddi açıdan son derece yetersiz kalmıştır. Buna ek olarak, birçok bölgede, aynı Kavar'da olduğu gibi, devletin kolluk kuvvetleri, jandarma ve özel harekât birlikleri dönüşleri engellemiştir. Ayrıca, bu uygulamaların devletin köy boşaltmalarındaki sorumluluğunun inkârı üzerine kurulması, mevcut adaletsizliklerin daha da derinleşmesine yol açmıştır. Kitapta, bir Kavarlı bu süreçte niye tazminat alamadıklarını tüm açıklığıyla dillendiriyor:

-
- 2 Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü tarafından yapılan ve 2006 yılında yayımlanan *Türkiye Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması*'na göre, 1986-2005 yılları arasında Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki 14 ilin köy ve kentlerinden (%80'i köylerden olmak üzere) "güvenlik nedenleri" ile 953.680 ile 1.201.200 arasında kişinin göç ettiği tahmin edilmektedir. *Türkiye Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması*, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, Ankara, Aralık 2006, s. 61. Göç-Der ise bu sayının 3 milyon civarında olduğunu ileri sürmektedir.
 - 3 Bkz. Dilek Kurban ve Mesut Yeğen, *Adaletin Kiyısında: 'Zorunlu' Göç Sonrasında Devlet ve Kürtler. 5233 Tazminat Yasası'nın Bir Değerlendirmesi-Van Örneği*, TESEV Yayınları, 2012. http://www.aciktoplumvakfi.org.tr/pdf/TESEV_2012_Adaletin_Kiyisinde.pdf

“15 yıl sonra köye dönüş projesi çıktı. Bize dediler ki şu kâğıdı imzalayın. Kâğıtta köyü PKK'nin yaktığı yazıyordu. Kabul etmedik. Onlar yaksaydı, onlar yaktı derdik ama devlet yaktı.”

1990'lardan beri zorunlu göç konusunu çeşitli açılardan değerlendiren önemli sayıda araştırma ve anlatı kitabı yayımlandı;⁴ köye dönüşler üzerine ise henüz çok az sayıda çalışma var.⁵ O nedenle, bu kitap birçok niteliği yanında köye dönüşte yaşananları anlatan ve bunu köylülerin kendi anlatımlarıyla dile getiren bir ilk eser.

Aslında kitabın çıkış noktası, yazarın belirttiği gibi “kalkınma”nın ne olduğu, varlığı/yokluğu, yararı/zararı üzerine bir sorgulama. Nurcan Baysal, yıllar boyunca bölgede kalkınma konusunda yaptığı çalışmalardan hareketle, Kavar Havzası'nda yeni başlatılacak bir “kırsal kalkınma” uygulamasının yolunu açmaya çalışıyor; uygulamanın başarılı olması için neler yapılması gerektiğini sorguluyor.

Amartya Sen, 1999 yılında basılan *Özgürlükle Kalkınma*⁶ kitabında, anaakım iktisat disiplininin kalkınmayı bireylerin gelirlerindeki artışı merkeze alarak açıklanmasına karşı çıkararak, kalkınmanın belirleyici ögesinin bireylerin değer atfettiği bir

4 Örn. bkz. TMMOB, *Bölgeci Zorunlu Göçten Kaynaklanan Toplumsal Sorunların Diyarbakır Kenti Ölçeğinde Araştırılması*, TMMOB, 1998; Dilek Kurban, Deniz Yüksek ve Ayşe Betül Çelik, Turgay Ünal ve Tamer A. Aker, “Zorunlu Göç” ile Yüzleşmek, *Türkiye’de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası*, TESEV, 2006; Zülküf Kışanak, (yayın tarihi belirtilmemiş), *Yitik Köyler*, Belge Yayınları; Namık Kemal Dinç (yay. haz.), *Göç Hikâyeleri*, GÖÇ-DER, 2004; Kalkınma Merkezi, *Zorunlu Göç ve Etkileri*, Kalkınma Merkezi, 2006 ve 2010; Derya Demirler ve Veysel Eşsiz, “Zorunlu Göç Deneyimini Kadınlardan Dinlemek: Bir İmkân ve İmkânsızlık Olarak Dil”, *Cinsiyet Halleri*, (der.) Nil Mutluer, Varlık, 2008; Handan Çağlayan, Şemsa Özar ve Ayşe Tepe Doğan, *Ne Değişti? Kürt Kadınların Zorunlu Göç Deneyimi*, Ayızı Kitap, 2011; Özlem Yağız, D. Yılmaz Amca, Emine U. Erdoğan ve Necla Saydam, *Malan Barkirin. Zorunlu Göç Anlatıları*, Timaş, 2012.

5 Örn. bkz. Joost Jongerden, *Türkiye’de İskân Sorunu ve Kürtler. Modernite, Savaş ve Mekan Politikaları Üzerine Bir Çözümleme*, Vate Yayınevi, 2008. GÖÇ-DER (2013), *Türkiye’de Koruculuk Sistemi: Zorunlu Göç ve Geri Dönüşler*, İstanbul, s. 2. <http://panel.stgm.org.tr/vera/app/var/files/tu/turkiye%E2%80%99de-ko-ru-culuk-sistemi-zorunlu-goc-ve-geri-donusler.pdf>

6 Amartya Sen, *Özgürlükle Kalkınma*, Ayrıntı, 2004. Kitabın orijinal versiyonu: *Development as Freedom*, Oxford University Press, 1999.

hayatı yaşamak olduğunu yazar; insanların değerli buldukları bir yaşamı yaratma sürecindeki “yapabilme”, “eyleyebilme” kapasitelerinin genişlemesi olarak ele alır. Bu yapabilme/eyleyebilme kapasitesinin genişlemesi de, Sen için, özgürlükler alanının genişlemesini ifade eder. Değer verdiğimiz şeylere erişim özgürlüğümüz var mı? Değer verdiğimiz türden bir yaşamı kurma özgürlüğümüz var mı? İnsanların yapabilme/eyleyebilme kapasitelerinin genişlemesi eğitim, sağlık, sosyal güvenlik gibi belirli temel hizmetlere erişim kadar, üzerlerindeki baskı ve zulmün ortadan kaldırılmasına da bağlıdır. Sen’e göre, bu değişimi yaratacak olan fail, bireyin kendisidir. Sen’in bu yaklaşımı bireyi odak noktasına koymakla beraber, birey toplumsal bir bağlam içinde ele alınır. Bireyin değer verdiği bir yaşamı seçme ve kurabilme imkânı, benzer bir yaşamı değerli bulan ve kurmaya çalışanlarla birlikte hareket etme olanağına bağlıdır. Kalkınmayı, özgürlüklerin genişlemesi olarak yaşamak kolektif olarak hareket etmeyi gerektirir. Bu kolektif etkileşim sadece birlikte fayda sağlamanın değil, aynı zamanda kim olduğumuzun, kimliklerimizin, değerlerimizin ve hedeflerimizin de merkezindedir. Benzer biçimde, bu kolektif etkileşim birey olarak değerli bulduğumuz bir yaşamın ne olduğunu anlamamız için de gereklidir.⁷

Bu ülkede ise, yüz yılı aşkın bir zaman süresince varlığını sürdüren Kürt meselesinin Doğu’nun *az gelişmişlik sorunundan* kaynaklandığını çok dinledik. Bu iddiaya göre, eğer devlet Doğu’ya kendi bildiği biçimde bir kalkınma programı uygulaysaydı ve insanların gelir düzeyleri yükselseydi, başımıza Kürt meselesi diye bir mesele çıkmayacaktı. Bu kitapta anlatılan Kavar Havzası’nın hikâyesi (Türkiye Kürdistanı’nın hikâyesi de diyebiliriz) bu sığ değerlendirmeyi yerle bir ediyor. Kavarlılar büyük şehir yaşamını terk ederek, taş üstünde taş kalmamış, sürekli jandarma ve özel timin taciz ve hakaretlerine maruz kaldıkları bir yaşamı seçiyorlar. Özgürlük alanlarını, kolektif kim-

7 Peter Evans, “Collective Capabilities, Culture, and Amartya Sen’s Development as Freedom”, *Studies in Comparative International Development*, cilt 37, sayı 2, s. 54-60, 2002.

liğin onlara sunduğu eylemlilik ile açıyorlar. Her türlü engel ve engellemeye rağmen yaşamı kendi topraklarında kurmayı seçenlerin faillğine ve kurulmakta olan bu yaşamın ezilmeye, yok edilmeye çalışılan bir kolektif kimlik üzerine inşa edilmesine şahit oluyoruz Kavarlıların mücadelesinde. Kavarlılar, kolektif kimliğin verdiği güçle kendileri olmaktan vazgeçmeden özgürlüklerinin önünü açıyor.

Her sabah gün ışıırken, bir minibüste üst üste, özgürlüklerin zalimce yok edildiği mekâna yapılan fiziksel ve duygusal yolculuk bir birlikteliğin yolculuğu. Sevdiklerinin acımasızca katledilişini; ezilmenin, aşağılanmanın, hakarete uğramanın her tür-lüsünü birlikte yaşamış; direnişi, mücadeleyi birlikte göğüsle-miş olmaktan süzülerek damıtılmış bir birliktelik. Tehlikeli dö-nemeçlerde sınanmış, örselenmiş ama yolda kalmamış, yılma-mış bir birliktelik.

Kavar köylülerinin bu yolculuğunu anlatırken, Nurcan Bay-sal, ortak tarih içindeki kendi özneliği ile, bir Kürt kadını ola-rak, kendi yaşam yolculuğunu onlarınkiyle harmanlamak-tan uzak duramıyor. Kavarlıların birlikteliğine katılıyor. Bi-reysel geçmişi, toplumsal geçmişten soyutlamanın imkânsızlı-ğını gösteriyor bize. Onunla da kalmıyor, tarihi silemeyeceği-mizi de hatırlatarak, Kavar köylülerinin bir zamanlar Ermenile-rin de yurdu olduğunu, onların da bu ülkenin “güvenliği”nin sağlanması adına yok edildiğini Kavar köylülerinin hatıraların-dan aktarıyor.

Bu kitap, devletin muktedir olmak için yakıp yıktığı, silahlı, silahsız her türlü hâkimiyet kurma ve asimilasyon stratejisini uyguladığı bir coğrafyada boyun eğmeyen bir halkın hikâyesi. En derin acıları çekmiş, o zulmün içinden yara alarak da olsa, kendi olmaktan vazgeçmeden çıkmış bir halkın direniş hikâ-yesi. Sadece dayanışmanın değil, her türlü hiyanetin de ya-şandığı bir coğrafyada hem birey olarak, hem de birlikte ken-di olmak, özgür olmak için başkaldırıların öyküsü bu. Aslın-da, duble yollar, köprüler, HES projeleri değil, tam da Kavar-lı köylülerin gerçekleştirdiği şey *kalkınma*. Özgürlüklere açıl-an yol...

Bu hikâyeyi bize aktardığı için Nurcan Baysal'a sonsuz teşekkürler.

ŞEMSA ÖZAR
Boğaziçi Üniversitesi Öğretim Üyesi

İLK KARŞILAŞMA

Nurcan...¹

Kavar'la ilk tanışmam Eylül 2008. Bawer'le gitmişim. Havza-ya girerken ilk köyde duruyorum. Çocuklar toprak ve çamurlu yolda lastik ayakkabıları ile oynuyorlar. Her taraf çocuk. Birkaç hafta önce açılmış okullar. Köyde Bawer'le yürüyoruz. Yemyeşil bir köy, iki dağın arasında. Eylül sonu ama hava oldukça soğuk. Çocuklar merakla bize bakıyor, o sırada evinin damında görüyorum Berivan'ı. Bir şeyler kurutuyordu sanırım. Sesleniyorum Berivan'a. Tanışıyoruz. Çocukların niye okulda olmadığını soruyorum. "Benim 2 kızım var, biri 6, diğeri 8 yaşında, ikisini de yatılı yolluyorum sadece 5 km. uzaklıktaki okula. Çünkü param yok servis tutayım. Benim kızlarım daha yıkanmayı bilmiyorlar. Her haftabaşı paçama yapışıyorlar, 'Ana bizi yollama' diye. Sen 6 yaşındaki çocuğunu yatılı okumaya yollar mıydın?" diye soruyor Berivan bana. 5 yaşındaki oğluma bakıyorum, yollayamayacağımı biliyorum. "Niye yolladın Berivan?" diyorum. Cevabından öfkesi anlaşılıyor: "Kızlarım ina-

1 Bu bölümde ilk karşılaşma önce yazarın dilinden anlatılmakta (Nurcan...), takip eden "Berivan, Şewbin, Naze, Eşref..." bölümünde ise ilk karşılaşma Kavar'dan 3 kadın ve 1 erkeğin dilinden anlatılmaktadır.

dına okuyacak, geri kalmayacak. Ama bak bu köye, hiçbir çocuk okumuyor. Ben yine iyiyim çünkü yatılı da olsa okutabiliyorum, ya diğerleri...” Berivan devam ediyor: “Sonra da sizin gibi Batılılar gelip bize ‘cahil’ diyorlar. Şimdi kim ‘cahil’, biz mi, yoksa onlar mı? Yoksa bize inatla burada okul açmayanlar mı?”

Kavar’la ilk tanışmam böyle tokat gibi çarpıyor suratıma. Kavar öfkeli. Sonradan öğreniyorum Düzcealan köyünün yakıldığını, bu insanların tek bir köy evine sığındığını, o evin de tarandığını, günlerce hiç kıpırdamadan dışarıdaki silah seslerinin bitmesini beklediklerini, sesler kesilir kesilmez dışarı çıkıp Kavar’ı terk ettiklerini... Boşaltmadan sonra tek sınıf okulun 15 yılda yıkıldığını ve Düzcealanlıların 2000’li yılların ortalarında döndüklerinden beri inatla dilekçe vererek devletten okullarının onarımını talep ettiklerini ve devletin de inatla yapmadığını...

Düzcealan’dan devam ediyorum hemen yanındaki Yassıca’ya. Bu ilk gidiş, henüz kimseyi tanımıyorum. Arabayı park ediyorum bulduğum bir boşluğa. Her yer elma, ağaçlardan sarkıyor. Bawer elmalara bakıyor, elma istiyor. Elmayı koparıp koparmama kararı arasında bocalarken arkamdan bir ses duyuyorum: “Burada elmalar herkesindir. Herkes ihtiyacı olduğu kadarını gelir alır.” Genç bir çocuk arkamda duruyor. Şaşırıyorum, “Hala böyle yerler var mı?” diye düşünüyorum. Genç devam ediyor: “Burada on binlerce meyve ağacı var, aşısız, pazarlayamıyoruz. Çok az Tatvan içinde satıyoruz, çoğunu kendimiz yiyoruz.” Birazdan muhtar geliyor, hal hatırdan sonra başlıyoruz konuşmaya. Bawer elma ağaçlarının arasında memnun hayatından, ben de fırsattan istifade geziyorum Kavar’ı.

Kavar iki dağın arasında kalmış, diğer yanı Deniz (Van Gölü). Yabani ağaçlar bürümüş her yanını. Sanki yıllarca el değmemiş. Eylül ayı olmasının da etkisiyle çok az insan görüyorum ortalıkta. Çok az da bahçe var. Yıkık dökük bir görüntü. Bir sürü yıkık ve yanık ev... İçlerinde hayvanlar geziyor. Evleri ot bürümüş, sanki ölü bir toprak örtülü. Sanırım en çok evlerin bu görüntüsü kaldı aklımda. Fazla olmamakla beraber bu otların arasında birkaç çadır görüyorum. Evi olmayanların çadır-

da yaşadığımı söylüyorlar. Birkaç engelli, çocuklarla oynuyor. Kavar'da engellilerin çok olduğunu anlıyorum. İki dağın arasına giden ince, uzun bir yol görünüyor. Sonradan bunun beri yolu (süt sağmaya meraya gidilen yol) olduğunu öğreneceğim. Bir yerden su sesi geliyor, sanırım kaynak var. Dağlar çok çok yüksek. Hepsine bakamıyorum. Birden ürküyorum. Karşımda sanki gerçek olamayacak, bir filmde çıkmış, yanık bir tablo var. 15 yıl geçmiş ama küller sanki ortada, sanki soğumamış. Bu tabloyu çevreleyen bir sürü yabancı ağaç. "Biz burada ne yapacağız, ne yapabiliriz ki?" diye soruyorum kendime. Şimdi buradan çıkmalı ve Kavar'ı ve gördüklerimi unutmalıyım belki de... Hatta Batı'ya doğru mu koşsam, şöyle Ege kenarında şirin bir köy grubu bulup orada mı çalışsam? Zaten yılların yorgunluğu üstümde, yorulmuşum Batman'da, Şırnak'ta, Diyarbakır'da çalışmaktan. Artık güzel şeyler görüp güzel şeyler duymak istiyorum, hatta mümkünse unutmak memleketi ve kendimi... Oğlumla ne işim var burada, "Nurcan, yeterince çalıştın bu coğrafyada, yeterince uğraştın, dön, girme Kavar'a, hatta pırlını pırtını topla git en uzaklara..."

Ancak o tablo aklımdan bir daha çıkmıyor ve Kavarlıların hüznü ve öfke ile yaşama tutunma çabası... Bir de Kavar'ın kadınları, onlar hep aklımda. Cesaretleri, kendilerine güvenleri, dik başlı duruşları, hayatla girdikleri cesur mücadele... Anlatıyorum beraber neler yapabiliriz. Kadın diyor: "Peki ya her gün pencereimde gördüğüm bu manzara, bu yanık evler, her buluşuk yıkadığımda bana O GÜN'ü hatırlatıyor, bunu da değiştirebilir misin?" O GÜN hiç unutulmayacak diyemiyorum. O hep akılda kalacak. Çünkü hesap kapanmadı, ölümler gömülmedi. Yaralar açık, halen kanıyor. Daha yüzleşmedik ki yaraları dikiyim, ölümleri gömelim. Onlar bizle gezmeye devam ediyor. Batılı bir vakfın temsilcisi olarak yeni karşılaştığım Kavarlılara söyleyemiyorum bunları, ama Kavar'la ortak bir kaderin parçası olduğumuzu artık biliyorum, Kavarlılar ise henüz bilmiyor. Kavar'da neyi ne kadar başarabiliriz bilmiyorum, ama, karar veriyorum Kavar'da çalışmaya...